

#101 18.3.82

Torsdag med THORS

EN BUKETT blandade frågor om olika ord och uttryck presenteras i dagens Thors-spalt, där de också får sina svar.

Och sedan har professorn säkert plats för fler frågor. Det går bra att sända dem till honom via Hbl:s redaktion, Mannerheimvägen 18, 00100 Helsingfors 10.

"Är ägarbostad ett acceptabelt ord?" lyder en av dagens frågor.

Ägarbostad förekommer både i Sverige och hos oss. Ordet är nytt och finns i allmänhet inte i ordböcker; ett undantag är Gullbergs stora svensk-engelska ordbok som förklarar det med "owner-occupied housing" — lägenhet som bebos av ägaren. Det är faktiskt just det som ägarbostad avser.

Hos oss ser man ibland "ägobostad", vilket dock är ett klart sämre ord, eftersom ägo- lätt kan fattas som samhörigt med äga = en jordlott. Ägobostad har kommit i bruk genom översättning av det finska "omistusasunto". Men, som sagt, ägarbostad är den riktiga termen för "en bostad som bebos av ägaren", en motsats till hyreslägenhet.

"Vilken är den rätta svenska översättningen av tiedostaa?"

Jag föreslår ordet inse, som ju också har nyansen "veta, känna till, ha insikt om hur någonting förhåller sig".

Samme frågeställare undrar, vad betydelskillnaden är mellan procent, procentenhet och procentsats.

Om procent och procentenhet var det helt nyligen tal i spalten. De betyder ju egentligen samma sak, men — som det har påpekats för mig, ligger bakom procentenhet tanken på en addition (eller subtrak-

tion), t.ex. när man skriver, att en summa är tio procentenheter större än en annan. Om det exempelvis heter att "vinsten är fem procentenheter större än fjolårets", så vet man att procentalen är beräknade på samma belopp. Procentsats är en fastställd procent, exempelvis "procentsatsen för räntan var 9".

"Kommer lock 'spindel' från det finska ordet lukki?"

Nej, det finska ordet är övertaget från äldre svenska, som hade dubbelformerna lokke och lukke. Nu finns det gamla ordet bara kvar på vissa håll inom det svenska språkområdet, utom i dialekt hos oss särskilt i Sydsverige.

"Jag tycker att kvarlevor är ett underligt ord: kvarlevor lever ju inte kvar, de är tvärtom rester av döda. Hur kan en sådan betydelse ha uppstått?"

Kvarlevor hör inte ihop med ordet leva i vår nutida mening, utan med det gamla ordet leva "lämna kvar" (som f.ö. är samma ord som engelskans leave "lämna"). Sedan dog detta verb leva ut och lämna, som ursprungligen betydde "bli kvarlämnad, återstå" övertog betydelsen "lämna kvar".

En insändare har fäst sig vid en formulering i en tidning: "Det är lögn att inbilla sig, som svenskar gör, att...". Insändaren tycker att meningen är på något sätt ologisk eller underlig.

Formuleringen i citatet anknyter till det rikssvenska bruket av uttrycket "det är lögn att" om något som är omöjligt, t.ex. "Det är lögn att hitta nyckelhålet i mörkret".

Men "det är lögn att" passar enligt min åsikt inte samman med "att inbilla sig". Meningen hade helt enkelt kunnat lyda t.ex. "Det är fel att inbilla sig".

Carl-Eric Thors

#101 25.3.82

Torsdag med THORS

TILLNAMNSHISTORIA ägnar sig professor Thors åt i dag, med anledning av ett insänt spörsmål.

"Hur skall svenska tillnamn av typerna Salmén, Ursin, Polón, Mannert (m.fl.) förklaras? Har de franskt eller tyskt påbrå?"

Frågan berör en viktig del av det svenska tillnamnskicket: namn med betonad slutstavelse: -an, -ell, -in, -ér och andra. Grunden är en latinisering, som skall illustreras med ett världsberömt namn: Carl Linnaeus, som blev adlad under namnet Carl von Linné. Det ursprungliga namnet var bildat till ett svenskt ortnamn, men med tillägg av det latinska ordslutet -us. Sedan bortlämnades detta -us, och ett namn med betonad ordslut kom till.

På motsvarande sätt fanns de latiniserade ordsluten -anus, -elius, -inus och -erus: Alanus, Gezelius, Corvinus, Schroderus. Typerna förekommer stundom ännu i våra dagar t.ex. Fortelius, Juselius, Schroderus.

De latinsklingande namnen var mycket vanliga bland präster och andra med högre bildning under 1600-talet; seden att latinisera (eller — ibland — grecisera) tillnamn uppkom i Tyskland under 1500-talet. Ett tidigt exempel — med motsvarigheter i Tyskland — är Agricola, som ordagrant betyder "bonde".

Man får dock inte tro, att alla namn av den här typen innehåller något latinskt ord som grund. Det var mycket vanligt att använda ett svenskt (eller finskt) ord eller ortnamn som bas och lägga till en latinsk ändelse. Så var det ju med Linnaeus. Namnet Gezelius är bildat till ett ortnamn Gesala i Västmanland, Schroderus till det tyska namnet Schröder.

Hos oss blev finska namn på -ila

latiniserade till namn på -elius, t.ex. Toppila ligger till grund för släktnamnet Topelius. Ibland översattes dock grundordet till latin. Ursin är ett exempel på det. Namnet bygger egentligen på ett ortnamn Karhula i Jääskis i Karelen. På latin heter björnen ursus, och släkten använde tidigast namnformen Ursinus, som kan sägas vara en latinisering av Karhula.

De latiniserade namnen fanns visserligen också i andra germanska länder som i Tyskland, Nederländerna och Danmark (t.ex. Pontoppidan, latinisering av namnet Broby), men har knappast någonstans varit så vanliga som i Sverige och Finland.

På 1700-talet blev det vanligt i Sverige och hos oss att stryka det latinska -us. Så uppkom ett flertal mycket vanliga namnslut med betonad slutstavelse, och de ordsluten är mycket vanliga ännu i vår tid, t.ex. Wallin, som innehåller latinets vallis "dal" och åtminstone i många fall baserar sig på ett ortnamn som Dalby o. liknande. Den betonade slutstavelsen gav namnet en fransk klang: under 1700- och 1800-talen var franskan det ledande kultur-språket.

Den frågandes exempel har jag inte kunnat gå in på här, med undantag av Ursin: jag skall försöka belysa dem nästa vecka — om det är möjligt. Det är inte alltid lätt att härleda släktnamn av det här slaget, om man inte bara vill hålla sig till gissningar.

En typ av namn som kan vara särskilt besvärlig är den på -ert. Bakom sådana namn kan åtminstone i en del fall ligga tyska namn på -er, vilka i vissa fall har fått en utvidgning till -ert, som kan bero på en påverkan av personnamn på -hard (t.ex. Eberhard) med försvagad slutstavelse.

Carl-Eric Thors